II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınları ve Türk İnkılâbı

Selami Kılıç (*)

Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet dönemini değerlendirirken, tarihte her inkılâp hareketinin bir fikri hazırlık devresinin bulunduğu gerçeğini vurgulamakta ve II. Meşrutiyet'in, imparatorluktan cumhuriyet rejimine bir geçiş dönemi olarak, Türk inkılâbının hazırlayıcısı olduğunu belirtmekteydi:

" II. Meşrutiyet on senelik fiili ömrüne karşılık birkaç devletin tarihini dolduracak kadar siyasal ve sosyal olaylara sahne olmuştur. Onun asıl önemi, kendisinden sonra gerçekleşen hareketlerin insanlarını yetiştirmesi, imparatorlukla cumhuriyet rejimi arasında bir geçiş devresi mahiyetine sahip olmasıdır. Bu yönden bakıldığında, II. Meşrutiyet hem bir son hem de bir başlangıçtır. Uzun asırlık bir istibdat yönetiminin sonu, fakat Türk inkılâbı'nın hazırlayıcısı olarak başlangıcı..." [1]

Atatürk'ün, "Türk ulusunu son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak, yerlerine ulusun en yüksek uygar gereklere göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumları kurmuş olmaktır" [2] şeklinde açıkladığı inkılâp, üç safhada gerçekleşir: İlki fikri hazırlık, ikincisi aksiyon yani ihtilâl, sonuncusu da yeniden yapılanma, yeni düzenin sağlanması, inkılâptır. Bu arada inkılâbı gerçekleştirecek bir kadronun da bulunması gerektiği gerçeğini unutmamak gerekir.

Fikri oluşum sürecinden sonra gerçekleşen ihtilal bir devletin mevcut siyasal yapısını, iktidar düzenini ortadan kaldırmak için, bu konudaki hukuksal kurallara başvurmaksızın, zor kullanılarak yapılan kapsamlı bir halk hareketidir. İhtilaller toplumda halk arasında siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda oluşan farklılıklar sonucu meydana gelir. Eğer yönetim halkın re-

(*) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Ankara, 1989, s. 176-177.

2 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s. 71.

fah ve huzurunu sağlayacak önlemler alamazsa, toplumsal öğelerin birbirleriyle çarpışması sonucu ihtilal denilen sosyal patlama olur. İhtilal mevcut düzeni yıkar. İhtilal, inkılâbın ilk safhasıdır. Bundan sonraki safha inkılâp safhasıdır. İhtilalle yıkılan düzenin yerine yenisini koymak gerekir. İşte birinciye oranla daha uzun olan inkılâplar dönemi, bir düzenleme ve geçici bir süreç olan ihtilale göre bir düzen dönemidir. Siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yıkılan, ortadan kaldırılanların yerine, duruma göre, belirli bir süreç içerisinde, yeni bir sistem ve yeni bir düzen getirir. Bu düzenlemeler eskiye oranla daha ileri düzeyde ise inkılâplar ülkenin yararına olmuş ve başarılı sayılır. Bu durum ihtilali de başarılı kılar. Yani ihtilalin başarısı, inkılâbın başarısına bağlıdır[3]. Eğer ihtilalden sonraki inkılâp sürecinde yapılanların çoğu olumlu ise ve toplumun büyük kesimini memnun etmiş ve yapılanlar benimsenmişse ihtilal de, inkılâp da başarılı olmuş demektir.

İnkılâp süresi, daha çok çaba harcanmasını gerektiren bir dönemdir. İnkılâbın getirdiği düşünceler doğrultusunda, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda birçok kurumlar kurulacak ve düzenlemeler yapılacaktır. Bunun için planlar, programlar hazırlanması, bunları uygulayacak elemanlar yetiştirilmesi, bu kadroların yapılacak modernizasyon işlerinin özünü iyi kavramaları gerekir. Yoksa çağdaş kurumlar eski zihniyetlere yönelirse onlar da şarklılaşır. Ancak inkılâbın en önemli başarısı yeni düşüncelerin halk tarafından benimsenmesiyle sağlanır.

Tarihte gerçekleşmiş ve başarıya ulaşmış her inkılâbın bir fikri hazırlık dönemi vardır. Fransız, Rus hatta Türk inkılâbı, düşünürlerin ve yazarların yön verdikleri bir fikri hazırlık dönemi geçirmiştir. Nitekim Tanzimat'la birlikte başlayan ve özellikle II. Meşrutiyet devrinde olgunlaşan süreçte, dönemin "ütopik" olarak değerlendirilen bazı fikirleri, Atatürk tarafından hayata geçirilmiştir.

Türkiye'nin "Petrosu" olarak anılan II. Mahmut döneminde başlayan fikir emeklemesi, devlet sona ererken ürünlerini vermiş, Türk tarihinde özellikle II. Meşrutiyet döneminde hürriyetin ilanı ile birlikte o zamana kadar görülmeyen bir düşünce hayatı gelişmeye başlamıştı. XIX. yüzyılın ilk yıllarında belirmeye başlayan birtakım fikir akımları XX. Yüzyılın başlarında, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte daha belirgin olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin yaşamasını amaçlayan, birliğini ve bütünlüğünü sağlamaya çalışan ve devlet yönetiminde etkilerini gösteren bu fikir akımları: Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık / Garpçılık cereyanlarıydı. Ancak, II. Mahmut döneminde filizlenmeye başlayan, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra

---

[3] Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul, 1986, s. 1-5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gittikçe gelişen bu fikir akımlarından hiçbirisi devleti yıkılmaktan kurtaramayacaktı.

Başarıya ulaşmış her inkılâpta, inkılâbı gerçekleştiren önderlerin kendilerinden önce yaşamış olan ve/veya çağdaşları bulunan düşünürlerin görüşleri etkisinde kaldıkları ve bunları az veya çok değişiklikle uyguladıkları tarihi bir gerçekti. Fransız inkılâbını gerçekleştirenler üzerinde XVIII. yüzyıl filozoflarının etkisi görüldüğü gibi, Rus ihtilalcilerinin de Karl Marx ve Friedrich Engels'in fikirlerinden beslendikleri bilinir. Türk inkılâbı bu bakımdan bir istisna sayılamaz. Gerçekten Atatürk'ün gerçekleştirdiklerinde Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi düşünürlerinin etkilerini belirlemek mümkündür[4].

Öyleyse Türk İnkılâbı adı verilen sosyal değişimlerin fikri hazırlık devresinin Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle Ziya Gökalp, Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ), Celal Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı Bey gibi bazı Osmanlı aydınları, yazdıkları kitap, risale ve makalelerde, devletin yıkılmaması ve ilerlemesi için çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdi. Memleket sorunlarıyla yakından ilgili olan ve eleştirisel okuma alışkanlığına sahip bulunan Atatürk'ün de, bu yayınları izlemiş olduğu kesindi.

Türk ulusunu layık olduğu seviyeye çıkarmak için bir takım inkılâplar yapan ve bunları Türk toplum yapısına başarıyla uygulayan Atatürk'ün bilinen en önemli niteliklerinden biri de gerçekleri arama ve bulma aşkıydı. Bu niteliği O'nu durmadan okumaya ve okuduklarını değerlendirmeye yöneltti. Nitekim yaptığı çeşitli konuşmaları dikkatli bir şekilde incelendiğin de; gerçekten çok okuduğu, ancak her şeyi eleştirerek okuduğu, tek bir düşünürün ve/veya tek bir düşüncenin etkisinde kalmayıp, gördüklerini, duyduklarını ve okuduklarını topluca değerlendirdiği, yepyeni bir düşünce sistemi gerçekleştirdiği görülür.

Atatürk Türk ve yabancı düşünürlerin fikirlerinden ilham almış olmakla beraber, kendine has görüşler geliştirmiş ve bunları başarıyla uygulamıştı. Öyleyse, bu gerçeği göz ardı etmeden, Türk inkılâbı fikir temellerini yeteri derecede kavrayabilmek için, bir başka gerçeği, II. Meşrutiyet devri Osmanlı aydınlarının görüşleriyle Atatürk ve Atatürkçü düşünce sistemi üzerinde etkileri olduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de Türkçülük akımının en büyük temsilcisi Ziya Gökalp'ın, ılımlı bir Batıcı düşünür olan Celal Nuri'nin, "Müslümanlığın özel bir kıyafeti olmadığına göre, şapka giyilmesinde hiçbir mahzur yoktur" diyen Kılıçzade Hakkı Bey'in ve diğer bazı Osmanlı aydınlarının Atatürk'ü ve Atatürk'ün düşünce yapısını etkiledikleri inkâr edile-

---

4 Ercümend Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, Ankara, 1981, s. 63.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mez bir gerçekti.

Yerli ve yabancı bilim adamları Ziya Gökalp'ın Atatürk ve Atatürkçü düşünce yapısı üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymuşlardı. Uriel Heyd Türk Ulusçuluğunun Temelleri başlıklı eserinde Şunları yazıyordu:

"Gökalp'ın fikirleri, kendisinin de önemli rol oynadığı Genç Türk hareketinin ideolojisi ile Atatürk rejimi arasında vazgeçilmez bir bağ teşkil etmektedir. Gökalp, 1909'dan 1924'e kadar devam eden edebiyat etkinlikleri döneminde 1908 inkılâbının prensiplerinden yavaş yavaş ayrılarak cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, halkçılık ve inkılâpçılığa dayanan Kemalizm'in temelini atmıştır. Gökalp, çağdaş Türk devletinin teorik temellerini atmış olmak iddiasında bulunabilir."[5]

Gökalp'ın fikirlerinin Atatürk'e etkisi milliyetçilik, din ve batılılaşma alanlarında oldukça somut örneklerle görülür. Yine Gökalp ile Atatürk'ün milli kültür anlayışları da esasta farksızdır. İkisi de milli ruhun araştırılması ve milli şuurun yaşatılması gereğine inanıyordu. Atatürk bu konuda Gökalp'ın düşüncesini paylaşmış ve onun fikirlerini gerçekleştirmişti.

Gökalp'ın dinde savunduğu laiklik fikrini Atatürk aynen kabullenir. Gökalp'e göre, Şeyhülislamın görevi iman ve ibadet işleriyle uğraşmak olmalıdır. Medreseler de İlahiyat Fakültesi'ne katılmalı ve skolâstik din öğretimine son verilmelidir. Atatürk'ün Şeyhülislamlık Kurumu yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurması ve medreseleri kapatması, Gökalp'ın gösterdiği yolda gerçekleştirilmiş hareketlerdi. Atatürk, 1924'te hilafeti kaldırmakla da Türkiye'de laik devletin gelişmesi için gerekli adımı atmıştı.

Türkiye'de dinle ilgili bir konu da kadın hakları sorunuydu. Gökalp, eski Türklerde görüldüğü gibi, kadınla erkeğin toplum ve aile hayatında eşit olmasına taraftardı. Nitekim onun girişimleri sonucunda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 1917'de çıkardığı bir kanunla, Şeriat'ın erkeğe dört kadın almak olanağını vermesine rağmen, Türkiye'de kadına tek evlilik isteme hakkı tanınmıştı. Atatürk, 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ederek, tek evliliği zorunlu kılmış ve böylece aile hukukunda kadın-erkek eşitliği sağlanmıştı, Atatürk bununla da yetinmemiş, daha sonraları, Türk kadınını siyasal haklardan yararlandırmıştı[6].

Atatürk muasırlaşmayı, yani çağdaşlaşmayı, Gökalp gibi, Batılılaşma olarak algılıyordu. Ancak O, bu konuda Gökalp'tan çok Abdullah Cevdet'in fikirlerinden ilham almış olmalı.

Aşırı derecede bir Batıcı olarak tanınan, Cemil Meriç tarafından "Kültürel ve edebi birikimi bakımından 'tek başına bir Edebiyat Fakültesi' ola-

---

[5] Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev: Kadir Günay, Ankara, 1979, s. 196.

[6] Kuran, *Atatürkçülük Üzerine Denemeler*, s. 6-7.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rak tanıtılan[7] ve "Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa Medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyle isticnâs etmeye mecburuz."[8] diyerek, Batı Medeniyeti'nin olduğu gibi alınması taraftarı olan Abdullah Cevdet'in "Bu toptan batılılaşma" düşüncesini Atatürk samimiyetle benimsemişti. Nitekim Ulu Önder 1 Kasım 1925 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Dönem Üçüncü Toplanma yılını açarken şunları söylüyordu:

"Millet, muasır medeniyetin alelumum milletlere temin eylediği hayat ve vesaiti, esasta ve eşkâlde aynen ve tamamen tahakkuk ettirmek karar-ı katisini vermiştir."[9]

II. Meşrutiyet Dönemi Batılılaşma hareketinin merkezi olarak kabul edilen ve Batıcılık fikir akımının yayın organı olan İçtihad Dergisi'nde[10] yayınlanan "Pek Uyanık Bir Uyku"[11] başlıklı iki yazıda Batıcıların gerçekleşmesini arzuladıkları istekler sıralanıyordu[12]:

"Padişahın bir tek zevcesi olacak, cariye istifrâş etmeye hakkı olmaya-

---

7 Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, Ankara, 2007, s. 66.

8 Abdullah Cevdet, "Şime-i Muhabbet" *İçtihad*, No: 89, 16 Kânun-ı sânî 1329, s. 1979-1984; Selami Kılıç, "Bir Siyasal Düşünce Hareketi Olarak 'Garpçılar' ve Onların Batı Medeniyeti Hakkındaki Düşünceleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, Erzurum 1991, s. 110.

9 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I*, Ankara, 1989, s, 356.

10 Cemil Meriç, Abdullah Cevdet'in ömrünü verdiği dergisini şöyle yüceltir: "Bir *'İçtihad'* koleksiyonu 1938'den bu yana yayınlanan dergilerin topundan daha değerli." Gerçekten de *İçtihad* üç ayrı siyasal dönemi görmüş, üç ayrı ülkede yayınlanmış, Türk düşünce hayatında bütün güçlüklere ve engellere rağmen 28 yıl boyunca 358 sayı olarak aralıksız çıkabilmiş tek düşünce dergisidir. 4 Eylül 1904'te Cenevre'de çıkmaya başlayan dergi, Mısır'da ve daha sonra İstanbul'da yayınlanmış, Abdullah Cevdet'in 29 Kasım 1932'de ölümüyle 358. sayısında son bulmuştur. Her şeyden ziyade İçtihad, yayınlandığı dönemin toplumsal olay ve olgularına tanıklık etmektedir. Bünyesinde yüzlerce Osmanlı aydının düşüncesini hıfzetmektedir. Dönemin sosyolojisini en iyi ve en renkli biçimde ve düşünsel bakımdan en yüksek seviyede karakterize eden dergilerden biridir. İçtihad II. Meşrutiyet batıcılığının başta gelen temsilcisi sayılmakla birlikte materyalist düşüncenin önde gelen bir taşıyıcısı olarak da görülmüştür. Materyalizmin Türkiye'ye girişini araştıran Mehmet Akgün, İçtihad'ın materyalist fikirleri yaymada sistemleştirici rol oynadığını savunmaktadır. Ona göre materyalizm "bu mecmua ile birlikte sistemli bir hal almıştır. Servet-i Fünûn'da olduğu gibi sadece materyalist düşünürlerin isimleri verilmekle kalmamış, onların fikirleri de ele alınarak işlenmiştir (Gündüz, II, *Meşrutiyet'in...*, s. 63, 66-67).

11 Kılıçzade Hakkı Bey tarafından hazırlanan, fakat yanlışlıkla Abdullah Cevdet'e mal edilen "Garpçıların Programı" için bkz: Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp*, 2. Baskı, İstanbul, 1332, s. 62-82; Kılıçzade Hakkı, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihad*, No: 55, 21 Şubat 1328, s. 1226-1228 ve No: 57, Mart 1329, s. 1261-1264. Ayrıca bkz: M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s.375-383; Gündüz, *II. Meşrutiyet'in...*, s. 127-128, Selami Kılıç, " II. Meşrutiyet Devri Aydınlarının Atatürk Üzerindeki Etkileri", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 83, (Kasım 2000), s. 18.

12 Kılıçzade Hakkı Bey tarafından hazırlanan Batılılaşma planı Atatürk devrimleri adını verdiğimiz değişimlerin büyük çoğunluğunun ilk tasarımlarını içermektedir. Bu açıdan "Batılılaşma Utopia" sının Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki fikri etkisini gösteren bu plan diğer yönden mevcut toplumsal yapıda düşünülen ra dikal değişiklikleri sergilemektedir (Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet...*, s. 375).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

caktır. Yunanlıların milli serpuşu olan fes kâmilen defedilip, yeni bir serpuş-ı milli kabul olunacaktır. Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, vatanın en büyük velinimeti sayılarak kendilerine hürmet gösterilecektir. Kadınlar ve genç kızlar erkekten kaçmayacaklar ve görücülük âdetine nihayet verilecektir. Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunarak varidat ve tahsilâtları kesilip, maarif bütçesine ilave edilecektir. Bütün medreseler ilga edilecek, yerlerine Batı tarzında mektepler açılacaktır. Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız ulema-yı kirama tahsis edilecek, dini bilgilerden haberi olmayanlar bu kisvelere bürünemeyeceklerdir. Hükümet ufak tefek işlerle uğraşmayı bırakacak ve devlet işlerine bakacak ve gerekli işleri mecliste çözecektir. Birçok devlet kurumunda esaslı değişiklikler yapılacak, kanunları ve yönetmelikleri değişecek bunlar içinde en fazla değişim Şeyhülislamlık makamında yapılacaktır. Halk içinde yaşayan bir takım hurafe inanca son verilecek, yapılacak hayırların yeri ve harcandığı yerler belirli hale getirilecektir. Camilerde verilen vaaz ve hutbelere önem verilecek ve bunlarda halkın anlayacağı faydalı güncel konular ele alınacaktır. Senelerden beri düşünülüp yapılamayan kanunların ıslahı hemen yapılacak ve zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenecektir." [13]

Atatürk, Batıcıların bu hayallerini kısa bir zaman sonra gerçekleştirecek, yaptığı inkılâplarla Türkiye'ye modern ve çağdaş bir görünüm kazandıracaktı. Yine Atatürk, Başta Batıcılar olmak üzere saltanat ve hilafetten başka bir yönetim biçimi düşünemeyen Osmanlı aydınlarının dile getirmedikleri ve/veya getiremedikleri birtakım köklü değişikleri de gerçekleştirdi. Saltanatı kaldırarak kişi egemenliğinden ulus egemenliğine geçişi sağladı. Öte yandan hilafeti de kaldırarak Türkiye'nin laikleşmesindeki önemli bir engeli de aşmayı başardı. Batıcıların "ütopya" olarak değerlendirilen programlarında yer almayan bir takım radikal değişimlerin mimarı olan Atatürk, kadın-erkek eşitliğinin yanı sıra Türk kadınının Türk siyasal yaşamına girmesine olanak tanıdı.

Yukarıdaki görüşün gerçeği olduğu gibi yansıttığını, Atatürk'ün gerçekleştirdiği köklü bazı değişimlerden sonra kaleme aldıkları kitaplarında, Kazım Nami ile Celal Nuri de vurguluyorlardı. Kâzım Nami; "Mesela ben çok eskiden, daha meşrutiyet bile ilan edilmeden evvel, bu devre göre en mütekâmil idare şeklinin cumhuriyet olduğuna kani idim. Öyle iken biri çıkıp da 'haydi bir cumhuriyet fırkası vücuda getirelim' diyecek olsaydı, böyle ütopist kimselerle birleşmekten mutlaka sakınırdım; çünkü memleketin böy-

[13] Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlân-ı Harp*, s. 62-82; Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul, 1990, s. 57-60; Gündüz, *II. Meşrutiyet'in...*, s. 127-128. Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet...*, s. 375-383.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

le bir idare şeklini hazmedemeyeceği zannındaydım." [14] derken, Celal Nuri de konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Şahsımı mikyas ittihaz ediyorum. (Abdülhamit) devrinde tahsil-i âliyemi ikmal etmiş bir adamdım. O zaman Avrupa'yı görmüş ve zihniyetini de anlamıştım. Fakat hiçbir vakit, o günlerde, hatır ve hayalimden geçmezdi ki yirmi sene gibi az bir fasıladan sonra, kadınlarımız hukuk-ı hürriyetlerine sahip olacaklar, saltanat ve hilafet, milli hâkimiyete yerini bırakacak, taaddüt-i zevcat kalkacak, ilâ ahire..." [15]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimin birleştirilerek, eğitimin laikleşmesi sağlanmadan ve medreseler kaldırılmadan çok önceleri başta Batıcılar olmak üzere bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı eğitim sistemini eleştiriyor, eğitim konusunda ne kadar geri olduğumuzu belirterek, Türk eğitimi ve kültür hayatında bir an önce bir takım köklü yeniliklerin yapılması gerektiğine işaret ediyorlardı.

Bir memleketin kuvvet ve kudretinin "sıhhat-ı umumiye, servet-i umumiye ve maarif-i umumiye" ye bağlı olduğunu söyleyen Abdullah Cevdet; "Maarif-i umumiye" nin bir memleketteki derecesinin her şeyden önce okuryazar oranıyla ölçülebileceğini ve bizde bu oranın çok düşük olduğunu belirterek, 30-35 sene önce Bulgaristan nüfusunun okuryazar oranının 6 veya 8 iken bugün bu oranın yüzde 65'e yükseldiğini vurguluyordu. Abdullah Cevdet, bizdeki okuryazar ile Bulgaristan okuryazarları arasında büyük fark olduğunu, bizim üniversitemizin programında, Bulgaristan orta öğretim programında bulunan bazı derslerin bulunduğunu dile getirmekte ve İstanbul'da Türkçe bilmeyen Osmanlılara rastlandığını, dolayısıyla hayret ve üzüntüsünün tarif olunmaz dereceleri bulduğunu yazmaktaydı.

Bu kadar zayıf, bu kadar fakir ve cahil bir ulusun etrafındaki bu kadar zengin ve aydın uluslarla ilişki kurduğu zaman durumunun ne olacağını düşünmenin en acı endişelerinden olduğunu söyleyen Abdullah Cevdet, yazısının devamında şunları yazıyordu:

"İş geliyor Maarif Nezareti'nin himmetine dayanıyor. Bize fikr-i teşebbüs lazım, şime-i devam lazım... Bize başka maarif, başka darülfünun, başka maarif-i seraskeri, başka irfan-ı leşkeri lazım. Zayıfız, zayıfız, zayıfız üç kat zayıfız. Üç kat on üç kat kavilerle yan yana nasıl gelebiliriz? Gelirsek nasıl payedar olabiliriz? Yapılmasını arzu ettiğim, yapılması mümkün olduğu halde yapılmayan himmetlerdir. Mektepleri tufeyliyat fabrikası olmaktan kurtarmak, tedrisat ve terbiyeye akılane makul bir istikamet ve cereyan vermek

---

[14] Kâzım Nami, *Pedagoji Önünde Gazi*, İstanbul, 1928, (Önsöz), s. 2; Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, İstanbul, 2005, s. 25.

[15] Celal Nuri (İleri), *Türk İnkılâbı*, İstanbul, 1926. s. 125; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 25.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mümkündür. Darülfünundan çıkanlar, fünunun verdiği silahlarla müsellah olarak, hür ve nefsine mutemet olarak çıksınlar." [16]

Celal Nuri de konu ile ilgili olarak İçtihad'a yazdığı "Müslümanlar, Türkler Kalkın Geciktiniz" adlı makalesinde; ağır bir uykuya daldığımızı, Türkiye'den çok küçük olan İzlanda'nın bile edebiyatında, eğitim sisteminde ilerleme olduğunu, gösteriş içinde çalışmadıklarını, bizim gibi üniversitelerinde okutamayacakları dersleri programlarına almadıklarını belirterek, İzlanda'nın ilim, fen, edebiyat, eğitim ve öğretim bakımından seksen kat bizden üstün olduğunu yazmaktaydı. Celal Nuri devamla, "Görülen nisbi intibah-ı fikriyeden sarf-ı nazar yine pek koyu bir cehalet içindeyiz. Zahiren her şeyimiz var: Mekâtib-i âliye, darülfünun, matbuat, kütüphane ilâ ahir. Fakat üstü kaval, altı şişhane, her yerde darülfünun ulum-ı tabiiyye şubesinden kimyager çıkar değil mi? Bizim darülfününda laboratuar yok" [17] diyerek, Osmanlı eğitim sisteminin çarpık yanlarını ortaya koyarken, eğitim ve öğretimin birleştirici özelliğinin Osmanlı eğitim sisteminde bulunmadığını da belirtmekteydi.

Kalemiyle sahte derviş ve softalara savaş ilan eden Kılıçzade Hakkı Bey de "İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp" adlı eserinde; "Sahte derviş ve softaların hala imam falanın vazetmiş olduğu kavaid-i fıkhiye ve idariye ile din namına! İnsanları idare etmek arzusunda olduklarını ve medreselerimizdeki ders programlarının böyle bir zihniyet tevlit etmesinin pek tabii olduğunu" yazıyordu.

"Medreseler -mümkünse- tadil edilmeli, tekkeler mekteplere tahvil olunmalıdır. Artık bizim şeyhlere dervişlere ihtiyacımız yoktur. Cahil şeyhlerin yerinde darülfünun muallimleri görmek istiyoruz" [18] diyen Kılıçzade, yeni Türk Devleti'nin miras almış olduğu eğitim sistemi hakkındaki duygu ve düşüncelerini dile getiriyordu.

30 Kasım 1925'te, Türkiye'de tekke, zaviye, türbe ve tarikatların kapatılmasını öngören kanun çıkarılmadan yıllar önce 1916'da Kılıçzade Hakkı Bey, kalemiyle batıl inançlara, İslamiyet'le uzaktan yakından hiçbir ilgisi olmayan hurafelere ve bu zararlı fikirlerin yayılmasına neden olan sahte derviş ve softalara savaş açmıştı:

"Hükümet yeni bir şey yapmak istiyor, Bâb-ı Meşihat'ın fetvası lazım.

---

[16] Abdullah Cevdet, "Türkiye'nin İdamı Hükmünü Hazırlayan Şeyler (Dünkü Düşünceler, Bugünkü Neticeler), *İçtihad*, Sayı: 131, 21 Teşrin-i sânî 1918, s. 2809- 2811; Kılıç, Türk Devrimi ve Fikir Temelleri, s. 101-102.

[17] Celal Nuri, "Müslümanlar, Türkler Kalkın Geciktiniz" İçtihad, Sayı: 86, 26 Kânun-ı evvel 1329, s. 1902-1903; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 102.

[18] Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp*, s. 20, 31-41, v.d; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 103-104.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye asker için maksada muvafık yeni bir serpuş kabul etmeyi düşünüyor, yobazların homurdanmasından mütehaşidir" diyen Kılıçzade, softalık düşüncesinin can çekişmekte olduğunu, batıl inanışların çok yakında sona ereceğini ve bu günleri göreceklerin gerçekten çok şanslı olduklarını sözlerine eklemekteydi[19].

Kılıçzade Hakkı, söz konusu eserinin bir diğer yerinde; "Dini alet-i fesat ve tezvir olarak istimal etmeyiz. İçimiz ne ise dışımız da odur. Kuran, nazarımızda, saadet-i dünyeviyeyi kâfil bir kanun-ı içtimai ve selâmet-i uhreviyeyi mübeşşir bir berat- subhanidir. Bu haysiyetle dünyaya da çok ehemmiyet veririz. Dünya mezra-ı ahret olduğu için bu mezrada pek ziyade ekip, biçmek isteriz. Fakat (Rabbena atena fiddünya haseneten) demeden (Vefilahireti haseneten) demeyiz" görüşünde olduğunu ifade ederek, " Her şeyi dinden ibaret zanneden softalık efkârının bize hiçbir şey yaptırmadığını, ne lisanımızın, ne ticaretimizin, ne sanatımızın, ne ziraatımızın ve ne de servetimizin mevcut olduğunu" belirttikten sonra; "İngiltere'nin Newton'ı, Fransa'nın Pastör'ü, Almanya'nın Röntgen'i, İtalya'nın Markonisi varken, bunlara karşı bizim nemiz vardır? Ebussuud veya Zenbilli Ali Efendilerimizle onlara karşı iftihar edebilir miyiz?" [20] sorularıyla da acı gerçekleri dile getirmekteydi.

Kılıçzade Hakkı, adı geçen eserinin, "Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harp" başlıklı bölümünde de; sahte softalara, şeyh ve dervişlere savaş ilan etmenin farz olduğunu, bu savaşın İslam'ın Bedir Savaşı kadar önemli ve kutsal olduğunu, nasıl ki Bedir Savaşı doğru ile yanlışı birbirinden ayırt ettiyse, yapılacak olan, kalem savaşı ve fikir çarpışması da aydınlık ile karanlığı öylece ayırt edebilecektir dedikten sonra; "Ey İslam'ı ve Vatan-ı İslam'ı yaşatmak isteyen genç, hür ve münevver fikirliler haydi silah başına! Sloganı ile de Türk ulusunu sahte derviş ve softalara, batıl inançlara karşı mücadeleye çağırmaktaydı.

Yazar devamla, asırlardan beri iç ve dış birçok düşmanla çarpıştığımızı belirterek; ah! eğer gerçeği yani asıl düşmanlarımızın softalık ve dervişlik düşünceleri ve inançları olduğunu öğrenmiş ve bunlara karşı hiç olmazsa bundan bir yüzyıl önce olsun, savaş ilan etmiş olsaydık, bugün herhalde başka bir durumda olacaktık diyerek hayıflanmakta ve üzüntüsünü dile getirmekteydi[21].

Dilim ağzımda ve kalem parmaklarımın arasında hareket ettikçe söyleyeceğim ve yazacağım, softalığın zararlı saydığım düşüncelerinin yere se-

---

[19] Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp*, s. 8-10; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 221.

[20] Kılıçzade Hakkı, *age*, s. 12-13, 16-17 v.d.; Kılıç, *age*, s. 221-222.

[21] Kılıçzade Hakkı, *age*, s. 35-37; Kılıç, *age*, s. 222.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rildiğini görmeden hücumlarımdan vazgeçmeyeceğim diyen Kılıçzade, adı geçen kitabının 43. sayfasında da şunları yazıyordu:

"Ey müslimin! Sizi katiyen temin ederim ki softalık efkâr ve terbiyesi ile perverde edilenlerin iktisap edecekleri marifet:

"Cehalettir, taassuptur, zayıf fikir, zayıf ahlaktır. Esasen softalık mesleği bir mekteb-i mahsustur. Buraya teceddüt ve efkâr-ı ahraranenin girmesi yasaktır... Daha açık söyleyeyim mi? Millet ve memleket Abdülhamit'in zalimane ve müstebidane idaresinden ne kadar istifade etmişse din ve medeniyet-i İslamiye ve Osmaniye dahi softalık ve dervişlik mektebinin usul-ı talim ve terbiyesinden o kadar müstefit olabilir ki işbu istifade:

"Zulmettir, hüsrandır, indirastır... Softalar ile softalık efkârı yüzünden İslam'a ve Müslümanlara bir hayır ve menfaat gelmemiştir ve gelemez. Meğerki bunların efkârını tebdil etmek mümkün ola. Bu ise zannımca, hemen hemen imkân haricidir.

"Tekâya ve zeveyaya gelince: Gerçi bu mektepler bazı büyük mütefekkirler yetiştirmişlerse de bunların efkâr-ı âliyeleri cühela-yı meşayih elinde tahrifat ve tahribata uğramış ve netice itibariyle Müslümanlara bir faideleri dokunmamıştır." [22]

Tekkelerin kapatılmasını isteyen bir diğer yazar da Zülfizade Ömer Adil'dir. Ömer adil, risalesinin önsözünde: Bu birkaç satırlık risalesini İstanbul'da yayınlayacak bir gazete bulamadığını, hatta bir gazetecinin; "Ahalisinin mühim bir kısmı tarikata mensup olan İstanbul'da neşredilen gazetesi için bu yazının yayınlanmasının sakıncalı olacağını" söylediğini ve bu yüzden " Tekkeler Yıkılmalıdır" adlı yazısını risale halinde yayınlatmak zorunda kaldığını belirtmekteydi.

Zülfizade Ömer adil, Türkiye'de tekke ve zaviyelerin kapatılmasından aylar önce, 12 Mart 1925'te adı geçen risalesinde, "Zillet ve meskenetin, taassup ve riyanın menbaı, İslamiyet'in, insaniyetin, medeniyetin bîaman düşmanı olan tekkeler artık yıkılmalıdır. Yalnız ahalisinin -kemiyet itibariyle- ekseriyeti Kürt olan vilayetlerimizde değil, nerede bulunursa bulunsun, zehr-i taassup saçan her tekke vacübü'ltahrip bir yılan yuvasıdır" derken, Wictor Hugo'nun "Manastırlar bataklık demektir" sözünü hatırlatmakta ve "Hakikaten bir merzaga-i fikir ve iman olan manastır ne ise tekke de odur; ikisi de aynı maksada hadimdir" [23] ifadesini kullanmaktaydı.

Yazar risalesinin diğer sayfalarında ise insanlık tarihinin şimdiye kadar kaydetmediği harikaları gösteren Gazi Mustafa Kemal Paşa, istediğimiz bu

---

[22] Kılıçzade Hakkı, *age*, s. 43-45; Kılıç, *age*, s. 223.

[23] Zülfizade Ömer Adil, *Tekkeler Yıkılmalıdır*, İstanbul, 1925, s. 3; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 225-226.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

inkılâbı başaramazsa, artık İslamiyet'e de, cumhuriyete de, uygarlığa da elveda etmemiz gerekebileceğini açıkça vurgulamaktaydı[24].

Kastamonu ve İnebolu gezilerinde, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti şeyhler, dervişler ve müritler memleketi olamaz" diyen Atatürk, Osmanlı aydınlarının bu duygu ve düşüncelerine katılıyor ve onların isteklerini yerine getirerek, 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye, türbe ve tarikatları kapatıyordu.

II. Meşrutiyet devri Osmanlı aydınlarından Celal Nuri, 17 Şubat 1926'da kabul olunan Türk Medeni Kanunu'nun gerekliliğini, "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye" adlı kitabında şöyle açıklıyordu: "Bir kanun-ı medeni yapmadan garp usul-ı muhakemesini bizde tatbike bir türlü akıl ermez."[25].

Celal Nuri "Havâic-i Kanuniyemiz" adlı bir başka kitabında da " Adliye kanunlarımız bir küll-i vâhid teşkil etmekten pek uzaktır. Hele hukuk-ı medeniyemizin bulunmaması, hâlâ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ile amel, milleti perişan ediyor"[26] diyerek, adli teşkilatımızda ve kanunlarımızda köklü bir inkılâp yapılması gerektiğine işaret ediyordu.

Celal Nuri "İttihad-ı İslam" adlı bir diğer eserinde, Mecelle'nin yetersizliğinden, uygulanamadığından, kanunlarımızın Asırlarca önceki ihtiyaçlarımız üzerine düzenlendiğinden söz etmekte[27] ve Türkiye'nin hukuksal sorunlarına ışık tutmaktaydı.

Bu defa Celal Nuri, İleri gazetesinde yer alan "Yeniliğe Doğru" başlıklı makalesinde; işlerimize en büyük engelin yeni bir medeni kanuna sahip bulunmadığımızdan kaynaklandığını, Avrupa devletlerinde bile medeni kanunların ticaret kanunlarına oranla oldukça geri sayıldığını ve bizim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemizin ise Avrupa medeni kanunlarından bin sene daha geri olduğunu belirtmekte, Mecelle'nin başlangıcı kabul edilen 99 fıkıh kuralının her türlü yeniliğe açık olduğunu vurgulamaktaydı. Bir ulusun ilerlemesinde kanunların ne kadar önemli olduğu gerçeğinin saklanamayacağına değinen Celal Nuri, "İşte, İkinci Meclis için, milleti kendisine medyun-ı şükran bırakacak bir saha-ı iştigal" diyordu[28].

Batıcılar arasında savunduğu fikirleriyle, önemli bir yere sahip olan Kılıçzade Hakkı Bey ise, "İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp" adlı eserinde, bugün memleketimizde yürürlükte olan hükümlerin dünyanın hiçbir yerinde geçerli olmadığına dikkatleri çekerek, bir an önce hukuk alanında inkılâp ya-

---

24 Zülfizade Ömer Adil, *age*, s. 3-7; Kılıç, *age*, s. 226.

25 Celal Nuri (İleri), *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye*, İstanbul, 1331, s. 111.

26 Celal Nuri, *Havâic-i Kanuniyemiz*, İstanbul, h. 1331, s. 45-46; Kılıç, age, s. 127.

27 Celal Nuri, *İttihad-ı İslam*, İstanbul, h. 1331, s. 55-57.

28 Celal Nuri, "Yeniliğe Doğru", *İleri*, nr. 1756, 24 Kânun-ı evvel 1338; Kılıç, *age*, s. 132.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pılması gerektiğini belirtiyordu.[29]

Ilımlı bir Batıcı düşünür olan Celal Nuri, daha o günlerde Türkiye'nin bir başka sorununu gündeme getirmekte, Türk kadını ve kadın hakları konusunda şunları yazmaktaydı:

"Türk kadınları cemiyet-i beşeriyenin a'zâ-yı mahcûresidir. Kadının iştiraki olmadan bir cemiyet ilerleyemez. Kadınsız bir cemiyet dilsiz bir adama benzer. Kadınları talimden, taallümden, mesai-i muhtelifeye iştirakten, terakkiyat ve tekâmülata karışmaktan menedecek ne nakli, ne akli bir delilimiz yoktur. Yavaş yavaş bu örfi kurûn-ı vustâilikten çıkmak, gürültüsüz, patırtısız, rezaletsiz çıkmak çarelerini düşünmez ve bulmazsak, biz Türkler ve Müslümanlar cemiyetçe muzmahill oluruz." [30]

Türk kadınına serbesti verilmesini, eski hak ve hürriyetlerine kavuşturulmasını isteyen Celal Nuri gerek "Tarih-i Tedenniyat Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye" gerekse "Kadınlarımız" adlı eserlerinde, Türk toplumunun bu çok önemli sosyal sorunu hakkındaki düşüncelerini belirtirken, kadın haklarının âdeta bir numaralı savunucusu olmuştu.

Nitekim *Kadınlarımız* adlı kitabında; "Bütün hukuk ve vezâifte kadın erkek müsavidir. Kadınlar için başka, erkekler için başka, hukuk, vezâif, tekâlif, ibâdât yoktur. Bir erkek her ne yapabilirse bir kadın da aynıyla o işi yapabilir. Hiçbir nass kadınları hukuk-ı tabiiyye, mülkiye, medeniye ve hatta siyasiyeden mahrum etmez. Muamelâtta erkek ne ise, kadın da odur. Maatteessüf kadınların ahvalini felce uğratan İslamiyet değil, i'tiyâdattır." [31]diyerek, Türk toplum yapısını içten içe kemiren ve onun gelişmesini engelleyen bu sosyal problemin bir an önce çözüme kavuşturulmasını istemekteydi.

Türk toplumunda yer alan birçok sosyal problemin yanı sıra "kadın ve aile" sorunu da özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli yönleriyle ele alınmış ve konuya gereken önem verilmişti. Sorun üzerinde düşünen ve Türk ulusunun ilerlemesini engelleyen bu sosyal sorunun çözüme kavuşturulması için çareler arayan Kılıçzade Hakkı Bey, "İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp" adlı eserinde duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getiriyordu:

"Kadınlar nazarımızda muhteremdir, mukaddestir, mübecceldir. Kadınsız bir millet, millet olamaz. Bir milleti ikame ve idame edecek en birinci vasıta kadınlardır. Binaenaleyh kadınları vazifelerini ifa edecek surette yetiştirmek arzusundayız. Dinimiz kadınları, taallüm hususunda, erkeklerden

---

[29] Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp*, s. 19-20; Kılıç, "II. Meşrutiyet Devri Aydınları...", s. 18.

[30] Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye...*, s. 250-251; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir temelleri*, s. 244.

[31] Celal Nuri, *Kadınlarımız*, İstanbul, h. 1331, s.158-162; Kılıç, *age*, s. 246-247.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

asla tefrik etmemiştir. Bunları ayıran softalardır.

"Kadınlarımızın tahsil ve terbiyeleri ve binnetice iyi bir aile teşkil edebilmeleri için kendilerine derece derece serbesti vermek isteriz. Onlar, biz istemeyiz deseler de yine vereceğiz. Çünkü hayatları yalnız kendilerine ait değildir. İstiyoruz ki kadınlarımız da hakk-ı hayat ve hakk-ı teneffüslerini isti'mal etsinler. Onların da gidecek, gezecek, görecek, eğlenecek, izzet-i nefislerini, vakar ve haysiyetlerini artıracak mahalleri olsun. Çocuklarımıza gösterebilmek için evvela kendileri görsünler; hissettirmek için hissetsinler, sair milletlerdeki kadınların rolü gibi rolleri olsun; yaşasınlar, yaşatsınlar." [32]

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı aydınlarının eserlerinde, Türk toplumu ve onun temelini oluşturan aile içinde kadının yeri ve önemi nedir, ne olmalıdır, kıyafeti nasıl olmalıdır, kadın ev dışında çalışmalı mıdır, eskiden sahip oldukları ve bazı kültürlerin olumsuz etkileriyle kaybettikleri hak ve hürriyetlerine nasıl kavuşturulabilir, gibi sorulara cevap arandığı görülür.

İsimlerinden ve savundukları fikirlerinden sık sık söz edilen "Garpçılar-Batıcılar" tüm bu sorulara cevap ararken, kaleme aldıkları yazılarıyla konu hakkındaki görüşlerini açıklamışlar ve toplumun bu çok önemli probleminin çözüme kavuşturulmasını arzulamışlardı. İşte bunlardan biri, Kılıçzade Hakkı, "İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp" adlı eserinde, "Softalık kadınlığın terakkisine düşmandır. Kadınlar okuyup yazamaz; kadınlar serbest olamaz; kadınların namaz için lazım gelen sureleri bellemesi kâfidir. Cemiyet-i beşeriyenin en mühim uzvu, bina-yı milletin temel taşı, insanlığın mürebbi-i evveli kadın olduğunu softa asla düşünmez. Binaenaleyh kadınlar için terakki denilen şey onun nazarında bidattır, Haramdır!" [33] diyerek softaların, Türk toplumunun bu sosyal sorunu hakkındaki düşüncelerini belirtmekteydi. Kılıçzade, yukarıdaki görüşlerin tutarsızlığına, yanlış olduğuna işaret etmekte ve bu düşüncelere sahip olanların hiçbir zaman kendilerine taraftar bulamayacaklarını vurgulamaktaydı.

Gerek Osmanlı aydınlarının düşüncelerinde beliren Türk kadın hakları savunuculuğu, gerekse Atatürk'ün çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarından sonra, Türk kadını eskiden sahip bulunduğu, ancak çeşitli uygarlıkların olumsuz etkisiyle kaybetmiş olduğu tüm hak ve hürriyetlerine kavuşacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya atılan fikirler cumhuriyet devrinde gerçekleşmiştir. Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başardığı inkılâplar kadın haklarını bütünüyle kapsamaktadır. 3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması, devletin laik esaslara göre yeniden düzenlenmesini

---

[32] Kılıçzade Hakkı, *İtikadât-ı Batılâya İlan-ı Harp*, s. 13-15; Kılıç, *age*, s. 241-242.

[33] Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 241.

sağladı. 17 Şubat 1926'da TBMM. İsviçre Medeni Kanunu'ndan aktarılmış olan Türk Medeni Kanunu'nu kabul etti. Böylece Türk kadını erkeğine eşit oldu ve en aşırı feministlerin istedikleri haklara kavuştu. Türk kadını, daha sonra, siyasal haklar da elde ederek, anayasada yapılan çeşitli değişikliklerle, 1930 Şubatı'nda belediye seçimlerinde oy kullanmaya, 1934 Nisanı'nda ise milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandı[34].

II. Meşrutiyet döneminde, harflerimizin ıslahı yerine Latin harflerinin kabul edilmesini ve dolayısıyla yeni bir Türk alfabesinin oluşturulmasını savunan ve konu ile ilgili bir hayli cesaretli yazılar yazan aydınlar bulunuyordu. Bunlar arasında. Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı Bey gibi aydınlar, o döneme göre büyük bir medeni cesaret göstererek, ilginç yazılar kaleme almışlardı. Bunlarda Celal Nuri önce "Tarih-i İstikbal" adlı kitabında şunları yazmaktaydı:

"Şu Sâmî ve ruh-ı lisanımıza uymayan harfleri terk edelim. Üniversal olan Latin harflerini alalım. Arap harfleri, Arap ve İbrani gibi elsine-i sâmîye içindir. Hâlbuki Türkçemiz elsine-i sâmîyeden ziyade Avrupa dillerine benzer. Bize hurûf-ı munfasıla lazımdır. Hurûf ise ihdas olunamaz. Mevcutlar alınır. Islah-ı hurûf bile güç şeydir. Onun için terakki etmek istiyorsak, an-ı vâhid zayi etmeden Latin harflerini tetkik etmeliyiz. Bir harfi bırakıp da diğerini kabul eden biz olmayacağız. Tebdil-i hurûf ile bizde yeni bir devir zihniyeti başlayacaktır. Biraz celâdet-i milliye gösterelim. Lisanda, edebiyatta, hurûfta, efkârda bir inkılâp yapalım." [35]

Celal Nuri kısa bir süre sonra bu defa Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye adlı eserinde konuya daha geniş ölçüde değinmekte ve şöyle demekteydi:

"Hurûfatımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir. Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayr-i ilmi bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibârâtı avam suhuletle öğrenemiyor. Bunlar gayr-i tabii şeylerdir. Bu hal terakkiyâtımıza mani oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür hâhişini söndürüyor. Onun için hûruf-ı ıslah gibi boş, vâhi tedâbire mürâcaat edeceğimize bir saat evvel kemâl-i cesaretle Latin harflerini kabul etmeliyiz. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmayacağız. Bundan evvel Romanyalılar da 'kiril' harfleriyle yazı yazarlardı; bilâhire Latin harflerini kabul ettiler. Almanlar yavaş yavaş 'Gotik' harflerini bırakıp, Latin harflerini alıyorlar.

"Latin hûrufu hem pek tabii hem de Türkçe lisanının tahririne Arap harflerinden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmemesi için serdoluna-

---

[34] Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kadın Haklarının Gelişmesi", *Milli Kültür*, 1/6, Haziran 1977, s. 31.

[35] Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal, II, Mesâil-i Siyasiye*, İstanbul, h. 1331, s. 165-166; Kılıç, *age*, s. 61-162.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bilecek veya olunan ihtirâzât o kadar adîdir ki münakaşasına bile tenezzül etmeyiz. Bu hususta ciddi bir inkılâba kudretyab olabilirsek avamımız suhuletle mevadd-ı adiyeyi okuyup yazabileceğinden milletin seviye-i fikriyesi, şüphesiz, bir kademe daha terfi edecektir." [36]

Latin harflerinin alınması taraftarı olan ve bu arzusunun gerçekleşmesi için çeşitli yazılar yazan Abdullah Cevdet de Celal Nuri'nin "Mukadderat-ı Tarihiyesi" ne yazmış olduğu sunuş yazısında, bu konu hakkındaki görüşünü bir cümle ile ifade etmektedir:

"Harflerimiz berbattır. Bu harflerle, bu heriflerle, hiçbir işimizi göremeyiz." [37]

Kılıçzade Hakkı Bey de "Akvemü's Siyer Münâsebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap" başlıklı risalesinde; "Latin hurûfatını kabul etmek en doğru harekettir. Zira o hurûfatın fevkinde kıraati teshile kabiliyetli yeni hurûfat icadı mümkün değildir. Latin hurûfatı beşeriyet-i mütefekkirenin asırlarca süren bir tecrübesi mahsulüdür" diyordu [38].

Atatürk, herhalde II. Meşrutiyet devri aydınlarının etkisiyle, 1928 Kasımı'nda harf inkılâbını gerçekleştirerek, Arap harfleri yerine Latin alfabesine dayanan yeni Türk alfabesini yürürlüğe koydurmuş ve böylece bazı Osmanlı aydınlarının yıllardan beri duydukları bu özlem giderilmişti.

Meşrutiyet devrinin önde gelen yazarlarından biri olan ve kalemiyle sahte derviş ve softalara savaş açmış bulunan Kılıçzade hakkı Bey, Atatürk'ün gerçekleştirdiği bir diğer inkılâba, Şapka İnkılâbı'na değinmekteydi. Kılıçzade, yukarıda adı geçen risalesinde: Kıyafetimizin milli olmadığını ve şapka giymenin İslamiyet açısından hiçbir sakıncası olmadığını açıklarken şöyle diyordu:

"Türkiye'de ittihad-ı efkârın mevcut olmadığına en birinci delil esaslı ve milli bir kıyafetimizin mevcut olmaması yani herkesin istediğini giymesidir. İttihad-ı efkâr, âsârını mutlaka her şeyde gösterir. Onun için bu cihet ihmal edilmeyecek bir keyfiyettir. Müslümanlığın kıyafet-i mahsûsası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiçbir zarar yoktur. Ecdadımızı giydikleri kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa'dan geliyor. Kendi metamız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik." [39]

---

[36] Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye...*, s. 182-183; Kılıç, "II. Meşrutiyet Devri Aydınları...", s. 20.

[37] Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye...*, s. 27-34; Kılıç, agm, s. 20.

[38] Kılıçzade Hakkı, *Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisen Softa Efendilere Tamimen Son Cevap*, İstanbul, 1331,s. 50-51; Kılıç, *Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 166.

[39] Kılıçzade Hakkı, *Son Cevap*, s. 49-50; Kılıç, *age*, s. 196-197.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Abdullah Cevdet de İçtihad'da yayınlanan "Şapka-Fes" adlı makalesinde "Hükkâmımızın serpuşlarından evvel serlerinin değişmesi gerektiğini" belirttikten sonra, Şapkanın Panama vadilerinde yetişen nazik ve hafif bir bitkiden yapılmış başlık olduğunu, fesin ne atalarımızın ve ne de Peygamberimizin başlığı olduğunu ifade ederek, gözü şiddetli ışıktan da koruyabilecek olan şapkanın giyilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını yazıyordu[40].

İşte bu Osmanlı aydınlarının görüşleri, fese bir kutsallık veren, onu çıkarıp atmayı mukaddesata hakaret sayan sakat bir zihniyetin bertaraf edilerek, Türkiye'de fes giyilmesini yasaklayan 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu'nun çıkarılmasında önemli bir neden olsa gerektir.

18. yüzyılda başlayıp kısa aralıklarla devam eden ve devletin yaşamasını amaçlayan, Batılılaşma hareketleri devletin çöküşünü önleyememişse de yapılan yenilikler ve geliştirilen yeni düşünceler Türk İnkılâbı'nın altyapısını hazırlamıştı. Fakat padişahlar ve üst düzeydeki bazı devlet adamları tarafından gerçekleştirilen bu yenilik hareketlerine rağmen, Atatürk'e gelinceye kadar hiç kimse temeli ulusal egemenliğe dayalı tam bağımsız bir Türk devleti kurmayı düşünememişti. Atatürk, gerek Milli Mücadele'yi başlatmak için Anadolu'ya geçtiğinde gerekse büyük zaferden sonra inkılâp hareketlerini yönlendirirken, kendi ulusundan ilham almış, asıl etüdünü ulusu üzerinde yapmış ve ona güvendiği içindir ki zoru başarmış, imkânsızı gerçekleştirmişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[40] Abdullah Cevdet. "Şapka-Fes", *İçtihad*, No: 169, 1 Eylül 1924, s. 3413-3414; Kılıç, *age*, s. 197-198.